

WALDEMAR KOZIOŁ

*Stacjonarne formy opieki nad ludźmi wymagającymi  
pomocy socjalnej w perspektywie historycznej*

---

Forms of Stationary Care of People in Need of Social Assistance.  
A Historical Perspective

Tradycja opieki społecznej sięga czasów starożytnych i kształtowała się równocześnie z przemianami ustrojowymi zachodzącymi w ówczesnych społeczeństwach. Potrzeba niesienia pomocy drugiemu człowiekowi istniała wszędzie i zawsze tam, gdzie występowały bogactwo i bieda.

POCZĄTKI FILANTROPII

Za początki filantropii uważa się obchodzone w przedrepublikańskim Rzymie święto Saturnaliów, które odbywało się w grudniu i trwało tydzień. Patronem święta był Saturn(us), bóg pochodzenia etruskiego związany z rolnictwem. W czasie świątecznych dni panował nastrój karnawałowy, odbywały się uczty, na których siedzieli przy jednym stole panowie i niewolnicy, wspominając równość i wspólnotę na początku ludzkości. Nie było nierówności i zwad, obdarowywano się wzajemnie, zawieszano wyroki sądowe, urządzano uczty, igrzyska i przedstawienia, podczas których rozrzucano między pospólstwo pieniądze i upominki. Z czasów Rzymu przedrepublikańskiego wywodziła się również instytucja zwana

klientelą. Klienci<sup>1</sup> pojawili się w organizacjach plemiennych jako ludzie zależni, lecz znajdujący się pod opieką rodów, a później zamożniejszych obywateli. Do obowiązków klientów należało codzienne powitanie opiekuna, towarzyszenie mu w orszakach i popieranie go w wyborach. W zamian za to uczestniczyli w ucztach, otrzymywali wsparcie pieniężne, obronę w sądzie czy podarki w postaci używanej odzieży. Z upływem czasu instytucja klienteli nabrała cech upokarzających, przypominając bardziej żebractwo niż opiekuńczą zależność.

Cesarz Marcus Cocceius Nerva (30–98 r.), inicjator akcji pomocy dzieciom ubogich rodziców (tzw. alimentacje), jako pierwszy wprowadził zapomogi dla biednych rodziców na dzieci. Natomiast najbardziej znaną formą wsparcia plebsu było rozdawnictwo zboża, tzw. frumentacje.<sup>2</sup> Ponadto lud otrzymywał okazjonalne dary, takie jak wino, oliwki i sól.

W średniowieczu postawy społeczne wobec ludzi ubogich wyrastały z chrześcijaństwa, które uważało się za religię biedoty. Szczególną rolę w kształtowaniu wczesnośredniowiecznej myśli społecznej, a w tym i postaw ukierunkowanych na pomoc osobom potrzebującym, odegrała „Nauka Ojców Kościoła”. W nauce tej szczególne miejsce zajmowało jałmużnictwo, czyli przeznaczanie nadwyżki dochodów zbywających po zaspokojeniu własnych potrzeb na pożytek bliźnich. Poglądy Ojców Kościoła na jałmużnictwo określa wypowiedź autora *Wulgaty*<sup>3</sup>, św. Hieronima (347–420), w której twierdził: „bogaty, który nie daje, dopuszcza się kradzieży, jest pewnego rodzaju świętokradztwem nie dać biednemu tego, co jest jego własnością, to jest jałmużna z nadwyżki dochodów”.<sup>4</sup> Podobnie św. Bazyle Wielki (330–379) uważał, że „posiadacz, który spotkawszy bliźniego w potrzebie, nie wesprze go, nie korzysta z szansy spełnienia dobrego uczynku, ale popełnia grzech”.<sup>5</sup>

W IV wieku zaczęły powstawać zakony.<sup>6</sup> Jednym z pierwszych był zakon bazylianów założony przez biskupa Cezarei (Kapadocja) św. Bazylego Wielkie-

---

<sup>1</sup> Klienci, łac. *clientes*, w starożytnym Rzymie ubodzy obywatele uzależnieni dziedzicznie od przedstawicieli poszczególnych rodów rzymskich, tzw. patronów; klienci otrzymywali od nich m.in. pomoc materialną i opiekę prawną, w zamian za co pomagali patronom w ich sprawach politycznych (np. w prowadzeniu akcji przedwyborczej) i ekonomicznych (grzywny, wykup z niewoli, wyposażenie córki). Zob. *Encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa 1984, s. 486.

<sup>2</sup> Zob. J. Radwan-Pragłowski, K. Frysztacki, *Společne dzieje pomocy człowiekowi od filantropii greckiej do pracy socjalnej*, Katowice 1998, s. 53.

<sup>3</sup> *Wulgata*: przekład Biblii dokonany w IV w. przez Hieronima; na polecenie papieża Damazego I *Wulgata* została uznana za oficjalny tekst *Pisma Świętego*. Zob. *Encyklopedia powszechna PWN*, s. 792.

<sup>4</sup> Cz. Strzeszowski, *Katolicka nauka społeczna*, Warszawa 1985, s. 187.

<sup>5</sup> *Ibid.*, s. 186.

<sup>6</sup> Zakony – zorganizowane struktury życia wspólnotowego oparte na przepisach religijnych, skupiające jednostki pragnące realizować wzory życia religijnego zgodnie z obowiązującą w danym zakonie regułą. Wirtualna Polska – Encyklopedia. [www.wp.pl](http://www.wp.pl)

go. Jego celem były: praca, modlitwa, dobroczynność oraz opieka nad szpitalem założonym przez ich patrona.

Szczególne miejsce w ówczesnym społeczeństwie zajmowały grupy społeczne, którymi były gminy chrześcijańskie. Gminą chrześcijańską zarządzał biskup, natomiast diakoni byli odpowiedzialni za opiekę społeczną w ramach wspólnoty. Przeznaczano na nią trzecią lub czwartą część dochodów kościelnych. Obejmowała ona wdowy, dzieci, starców, chorych psychicznie, więźniów, bezdomnych bez pracy, jeńców. Wyjątkową pozycję w gminie zajmowały wdowy, które otaczano szczególnie troskliwą opieką i przywilejami jako kobiety poświęcone tylko Bogu. Na opiekęłożyli wszyscy członkowie wspólnoty. Często oprócz datków pieniężnych były to ubrania czy jedzenie. Opieka była szczegółowo zaplanowana i przemyślana.

W społecznym dziele pomocy człowiekowi znaczącą rolę odegrał Giovanni Bernardone (1181–1226) – św. Franciszek z Asyżu. Całe swoje życie poświęcił ludziom potrzebującym pomocy, urzeczywistniając dzieło Chrystusowe. W owym czasie pomoc bliźniemu mogła stać się przepustką do Nieba. Była to znana z literatury historycznej „święta wymiana”. Polegała ona na okazywaniu różnych form dobroczynności w zamian za odpuszczenie grzechów i zapewnienie miejsca w Raju. Często na działalność charytatywną przekazywano całe posiadłości dworskie, w których tworzono przytułki, szpitale lub hospicja. Średniowieczne szpitale znacznie odbiegały od współczesnego wyobrażenia tych instytucji. W szpitalach znajdowali schronienie zarówno chorzy, jak i niezdolni do pracy czy też osoby szukające chwilowego schronienia nierzadko związane ze światem przestępczym. „Szpitale przyjmowały *biednych chorych* – rozległą i nieokreśloną kategorię, do której zaliczano chorych, ale również niedożywionych, niedołączonych, kobiety w połogu, podrzutków, upadłe dziewczęta, pielgrzymów, wędrowców, włóczęgów”.<sup>7</sup> Wyjątek stanowiły leprozoria, które miały na celu odizolowanie osób dotkniętych zarazą od reszty społeczeństwa.

W XII wieku nastąpił rozwój szpitalnictwa zakonnego. Znaczącą rolę odegrały zgromadzenia powstałe na Ziemi Świętej. Były to założone w XI i XII wieku. zakony szpitalne, takie jak: włoski Zakon Kawalerów Maltańskich (joanicy, 1130) francuski Zakon Templariuszy (1119) oraz Szpitalny Najświętszej niemiecki Zakon Krzyżaków (1190) oficjalnie zwany Zakonem Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie, który w Ziemi Świętej założył szpital pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. W roku 1198 we Francji powstał Zakon Szpitalny św. Ducha, którego regułą była opieka nad chorymi w szpitalu oraz poza jego murami. Obowiązkiem „duchaków” było wyszukiwanie chorych, potrzebujących pomocy.

---

<sup>7</sup> J. P. Bois, *Historia starości, od Montaigne’a do pierwszych emerytur*, Warszawa 1996, s. 74.

W XII i XIII wieku poza zakonami działalność pomocową zaczęły prowadzić miasta. Sprawowały one funkcje opiekuńcze, którymi wcześniej zajmował się Kościół. Miasta przejmowały i nadzorowały istniejące wcześniej instytucje, lub zakładały własne, niosące idee *caritas*, czyli czynną miłość bliźniego połączoną z miłością Boga. Każdy ówczesny szpital miał swój regulamin, który był układany przez osobę nim kierującą. Regulamin akceptowała Rada Miejska. Określał on tryb życia szpitalnego, w którym modlitwy odgrywały ważną rolę, zakazywał swarów i kłótni, a także picia alkoholu i odwiedzania karczem. Oprócz szpitali w miastach powstawały przytułki. Różnice między szpitalem a przytułkiem nie były wyraźne. Przytułki powstawały w domach ofiarowanych przez możnych w ramach „świętej wymiany”, z przeznaczeniem dla bezdomnych zdolnych do pracy. Przytułkiem i jego mieszkańcami opiekowała się gmina, m.in. szukając pracy dla bezrobotnych. Życie w przytułku toczyło się własnym torem bez rygoru i zakazów. W owym czasie w Europie najsłynniejszym i największym szpitalem był paryski l'Hotel de Dieu. Szpital ten dysponował tysiącem łóżek. Chorych obsługiwało osiemdziesięciu zaufanych służących, zwanych famulusami. Szpital ten utrzymywał się z jałmużny. Ofiarodawcami byli oprócz biskupów i bogatych mieszczan, także sprawujący władzę, między innymi hojnym jałmużnodawcą był Ludwik IX (1214–1270). Często zdarzało się, że żebracy udawali kalectwo, by uniknąć pracy, do której zmuszano w przytułkach.<sup>8</sup> Problemy związane ze stosowaniem opieki i udzielaniem pomocy w przytułkach i szpitalach wymagały pewnego przygotowania teoretycznego, dlatego też na wydziałach teologicznych uniwersytetów europejskich już od XII wieku prowadzono naukę jałmużnictwa.<sup>9</sup>

W XVI wieku w zastraszającym tempie zaczęło wzrastać włóczęgostwo, jednocześnie w związku z rozwojem przemysłu w wielu jego gałęziach brakowało rąk do pracy. W Anglii ukazał się pierwszy „statut o pracujących”. Zabraniał on dawania jałmużny i nakazywał podejmowanie pracy wszędzie tam, gdzie odczuwano niedobór siły roboczej. Następnie wprowadzono zakaz podróżowania robotników po kraju oraz zarządzenie o konieczności opuszczania miast przez zbyt biednych przybyszów pod groźbą przymusowej pracy w składach surowców. W Anglii w roku 1601 ukazał się tak zwany *Akt Elżbietański*, była to ustawa o ubogich. Dokument ten umocowił istnienie domów pracy przymusowej,

---

<sup>8</sup> Za B. Geremkiem (*Litość i szubienica*, Warszawa 1989, s. 60) można przytoczyć fragment rozmowy dwóch paralityków: „Oto bracie, żyjemy w wygodnym nieróbstwie. Nikt nas nie niepokoi, wszyscy się nad nami litują, mamy tylko taką pracę, jaką chcemy – żeby rzecz krótko: pędzimy dni nasze w dobrobycie. Jeżeli jednak teraz zostalibyśmy cudownie wyleczeni ze swojej choroby, to musielibyśmy podjąć pracę fizyczną, do której nie przywykliśmy, a już nie sposób byłoby żebrać”.

<sup>9</sup> Zob. A. Oleszczyńska, *Z historii pomocy społecznej oraz kształcenia pracowników społecznych*, „Opiekun Społeczny” 1983, nr 1–2, s. 35.

które funkcjonowały aż do okresu międzywojennego. Przeznaczone były nie tylko dla osób dorosłych, ale również dla dzieci. Utrzymywane przez społeczność parafialną lub bractwa, dawały pracę w składach lnu, bawełny czy konopi.

W XVI wieku w szczególnie ciężkiej sytuacji były dotknięte przez los osoby stare, odrzucone przez rodzinę lub żyjące w niedostatku z powodu choroby i związanej z nią bezsilności. Starcy znajdowali swoje miejsce w ówczesnych szpitalach. „Starzy ludzie bez jakiegokolwiek respektu wmieszani byli w ów różnorodny tłum, którego jedyny wspólny wyróżnik stanowiła potrzeba pomocy, czasem bardziej moralnej aniżeli lekarskiej czy materialnej, potrzeba raczej podtrzymywania na duchu, a nie chleba, pieniędzy czy maści”.<sup>10</sup>

Pierwszoplanową rolę w niesieniu pomocy osobom jej potrzebującym, jak wcześniej tak i wówczas odegrał Kościół, który próbował przez działalność misyjną ulżyć tym, którzy cierpieli największą biedę. Ogromne zasługi na tym polu oddał misjonarz Wincenty à Paulo (1581–1660). Pochodził on z ubogiej rodziny. Celem jego życia była pomoc duchowa i materialna potrzebującym. Pierwsze kroki stawiał jako wędrowny kaznodzieja. W roku 1633 założył żeńskie Zgromadzenie Zakonne Szarytek, zwanych siostrami miłosierdzia. Zgromadzenie to szerzyło wiarę, niosło pomoc materialną oraz sprawowało opiekę zdrowotną w szpitalach i domach prywatnych. Zgromadzenie zakładało warsztaty, w których młodzież uczyła się konkretnych zawodów. Praca była podstawowym elementem resocjalizacji. Przełomem w zakresie funkcjonowania szpitali i przytułków był wprowadzony przez św. Wincentego à Paulo podział ich mieszkańców na poszczególne kategorie, w zależności od rodzaju choroby, stanu zaniedbania czy moralnego upadku. W przytułku Cosa piu Refugie, który osobiście nadzorował, wprowadził podział pensjonariuszy, by poddać ich oddziaływaniu resocjalizacyjnemu. System opieki nad ludźmi chorymi stworzony przez św. Wincentego à Paulo oparty był na placówkach misyjnych.

Przemiany społeczno-gospodarcze zachodzące w XVII-wiecznej Europie, związane z rozkwitem wolnokonkurencyjnej gospodarki kapitalistycznej, przesuwały na plan dalszy potrzebę wspierania ludzi biednych, chorych i niedołączonych. W owym czasie „człowiek przestawał być istotą ludzką, a stawał się *homo aeconomicus*. Charakterystyczny w tym okresie stał się pogląd, że „człowiek szalony nie jest święty ani opętany przez szatana, ale stanowi siłę roboczą, której nie należy niszczyć ani otaczać specjalną opieką, tylko ją wykorzystać”.<sup>11</sup> Wprowadzane reformy miały na celu zapewnienie wszystkim egzystencji na odpowiednim poziomie dzięki pracy. Powstawały manufaktury związane z przytułkami, sierocińcami, szpitalami dla umysłowo chorych i więźniów. We Francji manufaktury rozwinęły się za panowania Ludwika XIV (1638–1715). Wtedy to

<sup>10</sup> J. P. Bois, *op. cit.*, s. 74.

<sup>11</sup> *Ibid.*, s. 138.

powstał Hospital Generale, który był miejscem pracy i pobytu biedoty Paryża. Człowieka traktowano jak narzędzie. Chorych psychicznie wykorzystywano jako darmową siłę roboczą.

Wskutek licznych wojen i zatargów zbrojnych wyodrębniła się nowa kategoria ludzi potrzebujących pomocy, byli to weterani wojenni. Weterani postrzegani byli jako element upadły społecznie, ale także jako symbol walki za państwo. Hiszpański Filip IV (1605–1665) utworzył liczne przytuliska dla weteranów wojennych. Mieli zapewnione dożywocie w domach dla weteranów, które często stawały się miejscem rozpusty i hazardu.

#### POMOC SPOŁECZNA I JEJ STACJONARNE FORMY W KAPITALISTYCZNEJ EUROPIE

Rok 1789 otwierał czas rewolucji francuskiej, ważnych wydarzeń i zjawisk społecznych. W przededniu wybuchu rewolucji w Paryżu było 200 tys. żyjących z jałmużny żebraków. Byli to rzemieślnicy nienależący do żadnych cechów, bezrobotni i przestępcy, ludzie ubodzy. Oni to stali się iskrą, która zapaliła rewolucję. Drogę ówczesnej myśli rewolucyjnej uitorowała twórczość Jeana Jacquesa Rousseau (1712–1778), która wniosła istotny wkład do rozwoju nowoczesnych ideałów demokracji i równości.<sup>12</sup> Dzięki niemu odżyły myśli starożytnej Hellady. Ideały demokracji rozprzestrzeniły się wśród biedoty. „Ta bezprzykładna ekspansja nowej świadomości filozoficznej, obejmująca niemal wszystkie środowiska społeczne, byłaby nie do pomyślenia, gdyby nie warunki kryzysu społecznego, który uczynił tradycyjny porządek problematycznym i wyzwolił potrzebę znalezienia zasad jakiegoś innego ładu”.<sup>13</sup> Rewolucja miała te zasady ustanowić.

Idee Rousseau wcielił w życie szwajcarski pedagog Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827). Był on postacią, którą nazywano ojcem filantropów. Stworzył pierwszy nowoczesny system i metodę nauczania początkowego. „Prowadzone przez niego zakłady wychowawcze dla dziewcząt i chłopców w Neuhof (1775), Stanz (1798), Burgdorf (1799) i Yverdon (1800) zapewniały dzieciom opuszczonym i sierotom zakwaterowanie, wyżywienie, odzież, a także opiekę i wychowanie, prowadzone w umożliwiającej im wszechstronny rozwój atmosferze oraz nauczanie o programie zbliżonym do szkoły elementarnej”.<sup>14</sup>

W owym czasie wcielana była w życie przez Szwajcara Filipa Emanuela Fallenberg (1771–1844) idea „osad rolniczych”. Fallenberg był bliskim współpracownikiem Pestalozziego. Prowadził on w Howfyl gospodarstwo rolne i war-

---

<sup>12</sup> M. H. Hart, *100 postaci, które miały największy wpływ na dzieje ludzkości*, Warszawa 1996, s. 289.

<sup>13</sup> J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 1983, s. 97.

<sup>14</sup> Z. Marciniak, *Zarys historii wychowania*, Warszawa 1978, s. 63, 64.

sztaty dla dzieci opuszczonych i moralnie zaniedbanych. „Na wzorach Fallenbergera opierały się różne zakłady opiekuńcze, na przykład »Szary dom« w Hamburgu, kolonie dla nieletnich w Metteray we Francji (1839), a także polski zakład w Studzieńcu utworzony w roku 1874”.<sup>15</sup>

W Niemczech zasady wychowania naturalnego<sup>16</sup> J. J. Rousseau promował Jan Bernard Basedow (1723–1790), założyciel przeznaczonej dla dzieci szkoły filantropistów. W szkole panowała życzliwa atmosfera, dzieci były otoczone miłością. Nauka odbywała się metodą pogładową. Łączono naukę z pracą. W sierotach i podrzutkach widziano małych ludzi. Utworzona w szkole wspólnota zastępowała dzieciom rodzinę. Z inicjatywy Basedowa powstał zakład wychowawczy nowego typu, było nim *filantropium* założone w niemieckim mieście Dessau.

W XIX wieku idea pomocy społecznej odżyła w środowisku studenckim wśród młodzieży katolickiej, ich duchowym przywódcą stał się syn lekarza z Lyonu – Fryderyk Ozanam (1813–1853). „[J]ako społecznik pragnął usunąć wyzysk klasy robotniczej, [...]. Cel, do którego dążył, nazwał *Unią pomiędzy współczesną organizacją przemysłu fabrycznego a miłosierdziem*. W tej myśli tworzy w 1843 roku Konferencję św. Wincentego à Paulo. Są to stowarzyszenia charytatywne, których założeniem jest pomoc ubogiej ludności, i to nie tylko materialna, ale religijna i moralna”.<sup>17</sup> Konferencja zakładała tanie kuchnie i jadalnie oraz tworzyła miejsca do nauki zawodu.

We Francji św. Jan Bosco (1815–1888) założył w 1859 r. nowe Stowarzyszenie Zakonne Salezjanów.<sup>18</sup> Zajęło się ono kształceniem elementarnym ludu, a szczególnie wykształceniem zawodowym, pozwalającym na usamodzielnienie się oraz związane z tym założenie rodziny i prowadzenie godnego życia. Nauczycielami byli członkowie zakonu, którzy zakładali bursy, organizowali kolonie i wycieczki, mające ochronić przed zepsuciem młodzież robotniczą. Nie tylko Kościół katolicki, ale także protestancki działał w sferze duchowo-społecznej. Przykładem tego była działalność szkockiego pastora Thomasa Chalmersa (1780–1847). W swoich pracach krytykował system opieki społecznej i jego praktyki oparte na ustawach o ubogich. Prawa te ograniczały opiekę tylko do ludzi niezdolnych do pracy, innych pozostawiały samym sobie. Prowadziło to do utrzymywania przez podatników osobników zdemoralizowanych, a pozbawiało opieki ludzi pozornie pozostających w pełni sił produkcyjnych. Pastor postulował indywidualne rozpatrywanie każdego przypadku. Uważał, że najpierw powinno się sprawdzić, czy „środowisko naturalne”, czyli rodzina, krew-

<sup>15</sup> W. A. Góra, *Początki pracy socjalnej w świecie*, „Praca Socjalna” 1988, nr 4, s. 19.

<sup>16</sup> Zob. A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*, „Praca Socjalna i Kulturalna” 1982, s. 235–236, podaje za: W. A. Góra, *op. cit.*, s. 21.

<sup>17</sup> Cz. Strzeszewski, *op. cit.*, s. 221.

<sup>18</sup> Stowarzyszenie św. Franciszka Salezego (1567–1622).

ni, znajomi na pewno nie są w stanie pomóc potrzebującemu. Dopiero po sprawdzeniu tej opcji, postulował pomoc państwa. Pastor rozumiał dobroczynność jako środek do zlikwidowania zła, które jest skutkiem nędzy. Chalmers uważany jest za ojca pracy socjalnej.

Jedną z form pomocy społecznej były *settlementy*.<sup>19</sup> Były to domy fundowane przez osoby prywatne, w których do trzech lat zamieszkiwało z własnej woli około 20 osób (lekarze, prawnicy, dziennikarze, politycy, duchowni, ludzie kultury i nauki).<sup>20</sup> Teoretykami tej inicjatywy społecznej byli londyńscy profesoro-  
wie – J. Ruskin (1819–1900) i A. Toynbee (1889–1975). Pierwszy *settlement* utworzony został w 1885 r. w Londynie. „Najbardziej znamiennej cechą *settlementów* była dwustronność relacji pomiędzy jego mieszkańcami i sąsiadami. Mieszkańcy *settlementów* gotowi byli służyć sąsiadom stosownie do swych kompetencji i możliwości, ale zarazem nastawieni byli na uczenie się zjawisk społecznych, mających miejsce wśród najniższej stratyfikowanych warstw ludności wielkomiejskiej”.<sup>21</sup> Mieszkańcy *settlementów* utrzymywali bliskie stosunki z osobami z otoczenia, uważając, że pomoc materialna ma takie samo znaczenie jak sympatia dla drugiego człowieka.

#### STACJONARNA POMOC SPOŁECZNA W POLSCE

W Polsce, podobnie jak w innych państwach europejskich, organizacji opieki nad potrzebującymi dały początek zakony, które prowadziły działalność misyjną, a może polskie rody fundowały szpitale, hospicja i przytułki. Pierwszy w Polsce szpital założony został przy kościele Panny Marii we Wrocławiu (1108).<sup>22</sup>

Średniowieczny Kościół głosił miłość do bliźniego, której wyrazem było udzielanie pomocy i opieki każdemu, kto znajdzie się w niedostatku i potrzebie. „Miłość bliźniego, która nakazywała pomoc i opiekę, wyływała z tradycyjnej solidarności i powiązanych z nią, obwarowanych tradycją nakazów moralnych”.<sup>23</sup> Zaczęły powstawać fundacje, takie jak Władysława Hermana (1043–1102), Odrowążów czy powstała w 1163 r. fundacja Jaksy Miechowity. Fundowane przez możnych instytucje charytatywne miały na celu usprawiedliwienie bogactwa wobec Boga. Idea „świętej wymiany” znalazła w Polsce podatny grunt. W roku 1152 arcybiskup gnieźnieński Jarosław ufundował w Jędrzejowie szpital, który przekazał pod opiekę cystersów. Dzięki staraniom Mieszka Stare-

<sup>19</sup> Z angielskiego – *settlement* – osada, *settle* – osiedlać, instalować.

<sup>20</sup> W. A. Góra, *op. cit.*, s. 21.

<sup>21</sup> *Ibidem*.

<sup>22</sup> Por. H. Bursz-Konopka, *Historia pomocy społecznej w Polsce*, [w:] *Pomoc społeczna w Polsce*, cz. 2, pod red. J. Staregi-Piasek, Warszawa 1985, s. 12.

<sup>23</sup> J. Radwan-Pragłowski, K. Frysztański, *op. cit.*, s. 116.



go (1126–1202) w Poznaniu powstał szpital im. św. Michała (1170), który został oddany pod opiekę joannitów (1187). Na przełomie XII i XIII wieku powstały szpitale pod wezwaniem św. Ducha, pierwszy z nich powstał w 1203 r. w Stawkowie koło Krakowa, a następne w Sandomierzu (1222), w Krakowie (1223), w Kole (1419). W roku 1268 został założony przez augustianów pierwszy szpital dla żołnierzy powracających z niewoli muzułmańskiej.<sup>24</sup>

Podobnie jak w innych państwach Europy, tak i w Polsce zacierały się granice między przytułkiem a szpitalem. Szpitale przyjmowały zarówno chorych, jak i niezdolnych do pracy czy potrzebujących chwilowego schronienia. Wyjątek stanowiły *leprozaria*, które świadczyły opiekę na rzecz osób dotkniętych zarazą.

Za czasów Kazimierza Wielkiego (1310–1370), w roku 1347 wydane zostało zarządzenie (statut wiśnicki) dotyczące opieki nad osobami psychicznie chorymi.<sup>25</sup> Kolejnym instrumentem, przy pomocy którego państwo ingerowało w sferę społeczną, była wydana za panowania Jana Olbrachta (1451–1501) ustawa z 1496 r., zobowiązująca miasta, właścicieli wsi oraz parafie do przeprowadzenia ewidencji żebrzących, sporządzenia ich wykazów oraz wydania zaświadczeń dla osób uprawiających żebractwo. Żebrakom, którzy nie posiadali stosownego zaświadczenia, groziło zesłanie na przymusowe prace fortyfikacyjne. Za panowania Zygmunta Starego (1467–1548) w statucie litewskim zawarta została pierwsza w historii Polski „ustawa psychiatryczna”, uwzględniająca potrzebę opieki nad ludźmi psychicznie chorymi.<sup>26</sup>

Wiek XVI był przełomowy w dziejach Polski. Rozpoczął się okres demokracji szlacheckiej, w który wpisały się idee odrodzenia i reformacji. Jednym z głosicieli tych idei był Andrzej Frycz Modrzewski (1503–1569), duchowny (oskarżony o herezję), myśliciel, publicysta i polityk, autor dzieła *O naprawie Rzeczypospolitej*, zawierającego m.in. opisy sposobów zwalczania nieobyčajności oraz opieki nad ubogimi. W rozdziale *O obyczajach* postulował wprowadzenie instytucji „dozorców ludzi ubogich”. Mieli oni bronić ubogich, którzy z braku sił, choroby albo innych nieszczęść nie mogą zapracować na chleb i obarczał społeczność obowiązkiem pomocy. „Albowiem godzi się, żeby każde zgromadzenie o tych staranie miało, którzy albo się w nich urodzili, albo długo mieszkali, żeby dla niedostatku żywności albo których innych rzeczy nie pomarli”.<sup>27</sup> Modrzewski uważał, że próżniactwo należy tępić, dlatego każdy przypadek nędzy powinien być rozpatrywany oddzielnie.<sup>28</sup> Proponował zlikwidowanie żebractwa przez zmuszanie do pracy lub wydalanie z miasta. Wprowadził kate-

<sup>24</sup> Por. W. A. Góra, *Tradycje opieki i pomocy społecznej w Polsce*, „Praca Socjalna” 1989, nr 2, s. 23.

<sup>25</sup> Por. E. Nurowski, *Surdopedagogika polska – zarys historyczny*, Warszawa 1985, s. 20.

<sup>26</sup> Por. W. A. Góra, *Tradycje...*, s. 24.

<sup>27</sup> A. F. Modrzewski, *O naprawie Rzeczypospolitej*, Warszawa 1914., s. 37.

<sup>28</sup> Por. *ibid.*, s. 234–235.

goryzację biednych, dzieląc ich na bezdomnych, którym państwo powinno zapewnić miejsce w wybudowanych dla nich szpitalach, oraz chałupników, którzy cierpią niedostatek, mieszkając wraz z rodzinami. Był to początek podziału pomocy potrzebującym na formy stacjonarne – pozadomowe i w miejscu zamieszkania. Modrzewski pomyślał także o pozyskiwaniu dodatkowych funduszy na działalność pomocową. Podstawową formą gromadzenia dodatkowych środków miały być datki dobrowolne od ludności, które powinny wspierać kasy miejskie.

Dobroczytność świecka w dawnej Polsce była domeną bractw. Tradycyjnie czwarta część spadku zmarłego miała być przeznaczona na rzecz ubogich oraz wszelkie jałmużny gromadzone na ten cel w „skrzynkach”.<sup>29</sup> Konfraternia Pięciu Ran Chrystusowych, działająca na krakowskim Kazimierzu, utrzymywała dwa łóżka w Szpitalu Braci Miłosierdzia, wspomagała ubogich comiesięczną jałmużną i udzielała jednorazowej pomocy „wstydlivym ubogim”. Również dwór królewski dawał przykład pomocy ubogim. Dzięki protekcji Anny Jagiellonki (1523–1596) i Zygmunta III (1566–1632) w 1592 r. w Krakowie powstało Bractwo Betonii św. Łazarza, które z czasem osiągnęło liczbę 1043 braci i 612 sióstr. Założycielem Bractwa był jezuita Piotr Skarga-Pawęski (1536–1612), autor *Żywotów świętych* i *Kazań sejmowych*. Z działalnością charytatywną Piotr Skarga zetknął się we Włoszech. Doświadczenia włoskie przeniósł na grunt polski. W ramach Bractwa powołał do życia funkcję „dozorcy ubogich”. Do zadań dozorcy należało wydzielenie i zarejestrowanie biednych potrzebujących pomocy. Następnie wyznaczał im miejsca w kościołach, a w każdej dzielnicy ustanawiał wójta, który doglądał porządku, a oprócz tego dbał o to, by chorzy byli umieszczani w szpitalach.

„Ustawa Bractwa określała w sposób niezwykle precyzyjny powinności i sposoby ich realizowania, na specjalną zaś uwagę zasługiwała funkcja inspektora (dozorcy) ubogich. On to miał wydzielać i rejestrować prawdziwych biednych godnych jałmużny. Inspektora uzupełniał wizytator, który winien był doglądać wydawania funduszy z zasobów skrzynki Bractwa, dysponować pieniędzmi w nagłych wypadkach”.<sup>30</sup>

W roku 1588 przy Bractwie Betonii św. Łazarza powstał „Montis Pietatis”, czyli skrzynka miłosierdzia, która była zwana „Bankiem Pobożnym”. Skrzynka ta miała przeciwdziałać lichwiarstwu przez udzielanie pod zastaw nieoprocentowanych pożyczek. Obok „skrzynki ubogich” powstała „skrzynka św. Mikołaja”, fundusze w niej złożone miały zapewnić posagi niezamężnym pannom, aby wydać je za mąż i uchronić od upadku moralnego. Do bractw działających na rzecz biednych zaliczyć także trzeba Bractwo Ratunku Dusz Czyścówczych, zaj-

<sup>29</sup> W tym znaczeniu „skrzynka” to rodzaj banku, sposób gromadzenia przez Bractwa środków, które były wydatkowane na rzecz osób potrzebujących pomocy. W późniejszym okresie idee „skrzynki” przyjęły cechy i ligie.

<sup>30</sup> J. Radwan-Pragłowski, K. Frysztański, *op. cit.*, s. 220.

mujące się grzebaniem zmarłych ubogich, oraz Bractwo Dzieciątka Jezus, czuwające nad wychowaniem sierot i dzieci ubogich rodziców.

W XVI-wiecznej Polsce fundatorami szpitali byli członkowie hierarchii kościelnej, mieszczenie, magnaci oraz szlachta. Szpitale sytuowane były przy klasztorach lub kościołach. Opieka medyczna ograniczała się do instytucji cyrulika, a często były to tylko tradycyjne metody i wzajemna pomoc, którą świadczyli sobie wzajemnie pensjonariusze.

Do stacjonarnych form pomocy należały także alumnaty, stanowiące ostateczne miejsce pobytu „żołnierzy okaleczonych”, czyli „ułamnego rycerstwa”. Pierwsze alumnaty ufundowane zostały przez Stefana Batorego (1533–1586). Jednak były one raczej symbolem niż rzeczywistą pomocą. Przyjmowały tylko szlachetnie urodzonych, dlatego liczba pensjonariuszy była niewielka, np.: alumnat tykociński zapewniał dożywotnią opiekę zaledwie 12 inwalidom wojennym.<sup>31</sup> Ta forma pomocy nie była zbyt popularna w Polsce szlacheckiej. Szlachta mogła liczyć na wynagrodzenie od króla lub opiekę rodziny.

Największe znaczenie dla rozwoju szpitalnictwa w Polsce miał Zakon Kanoników Regularnych Ducha Świętego de Saxiu. Powoli zanikała forma kościoła – szpitala. Do kościołów dobudowywano dodatkowe budynki, mające pomieścić bezdomnych i nieuleczalnie chorych. Stworzenie szpitali podobnych do współcześnie funkcjonujących to zasługa bonifratrów.<sup>32</sup> Bonifratrzy w odróżnieniu od innych zakonów, oprócz podstawowych ślubów, składali ślub służby chorym. Zakon św. Jana Bożego w późniejszym okresie specjalizował się w opiece nad chorymi umysłowo.

„O charakterze szpitala – konwentu można sądzić z wizytacji wileńskiej, z której dowiadujemy się, iż obszerna sala dla chorych mieściła 16 łóżek, komórkę dla *niespokojnych* oraz dla brata infirmarza, a także ołtarz”.<sup>33</sup>

Liczba chorych znajdujących się „infirmeriach” – izbach chorych, przewyższała często liczbę łóżek. Ówczesne szpitale sprawowały przede wszystkim rolę opiekuńczą.

W XVII wieku zaczęto wyodrębniać sierocińce i domy poprawy, których pierwszoplanowym zadaniem była realizacja celów wychowawczych. W roku 1629 utworzono w Gdańsku sierociniec oparty na wzorach niderlandzkich. W roku 1636 powstał w Warszawie sierociniec, w którym wychowankom stwarzano warunki do nauki rzemiosła. Przywilejem królewskim otrzymywali oni prawo przystępowania do cechów i piastowania urzędów miejskich, a ci, których

<sup>31</sup> Por. *ibid.*, s. 223.

<sup>32</sup> Bonifratrzy – Zakon Szpitalny św. Jana Bożego. Zakon z regułą św. Augustyna, założony w 1540 r. przez św. Jana Bożego i zatwierdzony w 1571 r., w Polsce od 1609; bonifratrzy (dobrzy bracia) zajmują się prowadzeniem aptek, szpitali i domów opieki, niesieniem pomocy medycznej, fizycznej i duchowej oraz ziołolecznictwem.

<sup>33</sup> J. Radwan-Pragłowski, K. Frysztański, *op. cit.*, s. 224.

pochodzenie było nieznanne, byli uznawani za dzieci prawnie urodzone. Przedsięwzięcia mające na celu wyodrębnienie instytucji wychowujących i uczących podjęło Bractwo Benonitów. Prowadzili oni założony przez siebie sierociniec (1729), a później przejęli opiekę nad założonym w roku 1736 przez biskupa Rostowskiego *Domus Corretions*, który był domem poprawczym.

Oświecenie w Polsce przypadało na czas panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego (1732–1798). Polska w tym czasie straszyla ruinami miast. Zamieszkałe one były przez ludzi bez bliżej określonego zajęcia. Król August zadbał o to, aby zlikwidowano ten stan. Uporządkowano dochody miejskie i ustalono najpożyteczniejsze sposoby ich wykorzystania. Nastąpił szybki rozwój miast, który wymusił dodatkowe działania w celu społecznego uporządkowania ich. Problem ludzi z marginesu społecznego próbowano rozwiązać przez umieszczenie ich w prowizorycznych domach pracy przymusowej, gdzie zapewniano im miejsce do spania i symboliczną zapłatę za pracę chałupniczą lub w manufakturze. Nadzorowano również szpitalnictwo, które zmieniało się w miarę wzrastających potrzeb. Zachodzące zmiany powodowały, że ówczesne szpitale stawały się szpitalami we współczesnym tego słowa znaczeniu. Nastąpił podział chorych ze względu na rodzaj choroby. Zaczęto oznakowywać sale, wieszając kartki na łózkach z diagnozą i dietą, prowadzić księgi chorych. Ważnym wydarzeniem była budowa w Warszawie w 1762 roku, gmachu Hospicjum Dzieciątka Jezus. Budynek składał się z dwóch kondygnacji mieszczących 10 sal dla 300 chorych, a także pomieszczenia ze 100 łózkami dla matek z niemowlętami oraz murowane komórki dla umysłowo chorych.

Znaczącą postacią w procesie unowocześniania zorganizowanej opieki był Gabriel Piotr Boudouin (1689–1768), który przybył z Francji do Polski w 1717 roku. Założył on w 1736 r. przytułek zwany „Domem dla podrzutków”. Jego idea polegała na tym, że niechciane dzieci w wieku poniemowlęcym przekazywał do wiejskich rodzin na czas wychowania. Małżeństwa, które przyjęły dziecko, otrzymywały co kwartał wcześniej ustaloną należność. Dzieci po osiągnięciu wieku szkolnego powracały do przytułku – szpitala, w którym podejmowały naukę elementarną. Był to początek funkcjonowania „rodzin zastępczych”.<sup>34</sup>

W roku 1807 w Wilnie powstało Wileńskie Towarzystwo Dobroczynności. Jego inicjatorem i organizatorem oraz późniejszym prezydentem był Jan Kossakowski<sup>35</sup>, biskup wileński. „Towarzystwo dzielić się miało na trzy wydziały: Wydział Pierwszy – opatrzenia pierwszych do życia potrzeb, Wydział Drugi – godzenie poróżnionych, Wydział Trzeci – ratowanie chorych”.<sup>36</sup>

<sup>34</sup> Por. U. Kusio, *Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze*, Lublin 1998, s. 27–39.

<sup>35</sup> Jan Nepomucen Kossakowski (1755–1808), biskup inflancki i wileński, prezes Komisji Edukacji Litewskiej (od roku 1797). Był zaangażowany w działalność oświatową i dobroczynną (*Polski słownik bibliograficzny*, t. 14, Wrocław 1968–1969, s. 265).

<sup>36</sup> Cz. Kępski, *Towarzystwa dobroczynności w Królestwie Polskim (1815–1914)*, Lublin 1993, s. 47.

Wszelka działalność społeczna i filantropijna w Polsce XIX wieku znalazła nowy, najwyższy cel: Bóg oraz człowiek mieli ustąpić miejsca narodowi. Idee oświecenia znalazły swych kontynuatorów, były przenoszone w następne lata m.in. przez Stanisława Staszica (1755–1826) – polityka, uczonego i społecznika, założyciela Towarzystwa Hrubieszowskiego, nawiązującego do wysp postępu tworzonych przez magnatów<sup>37</sup> w swoich dobrach ziemskich. W ramach Towarzystwa powstał ruch „pomocowy”. Zajęto się sierotami, które umieszczano w rodzinach zastępczych. Każda wieś miała obowiązek opiekania się inwalidami wojennymi oraz zniedołężniałymi starcami, finansowania szkół i szpitala oraz nauki jednego chłopca przez cztery lata w szkole głównej. W swoim testamencie Staszic zapewnił przyszłość Towarzystwu Hrubieszowskiemu, zadbał o szpital Dzieciątka Jezus, ofiarowując pieniądze na opłacenie wiejskich mamek. Dużą kwotę przeznaczył na założenie w Warszawie „domu zarobkowego”. Pracujących ubogich podzielił na cztery klasy, określił ich zarobki oraz racje żywnościowe.

Wykonawcą testamentu Staszica był Fryderyk Skarbek (1792–1866), profesor Uniwersytetu Warszawskiego, prezes rady głównej zakładów dobroczynnych, dyrektor komisji rządowej. Uważał on, że pomoc społeczna powinna opierać się na stałych zasadach, utrzymujących pracowitość wśród biednych. Ludzi potrzebujących pomocy podzielił na cztery kategorie: na niezdolnych do pracy z powodu choroby, wieku czy kalectwa, na pozbawionych zatrudnienia, na uchylających się od pracy i na pracujących, lecz niemogących utrzymać rodziny. Dla osób uchylających się od pracy proponował utworzenie zakładów pracy przymusowej. Realizując testament Staszica, Skarbek założył warszawski przytułek dla żebraków oraz instytut dla dzieci moralnie zaniedbanych oraz zakłady więzienne i domy poprawy.

Kolejna instytucja dobroczynna powstała 2 listopada 1814 r. z inicjatywy Zofii Zamojskiej (1779–1837), było nią Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności. Od początku istnienia Towarzystwa udzielano ubogim bezpłatnej pomocy lekarskiej.

W lutym 1815 r. powstało Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności. Towarzystwo nastawiło się bardzo wyraźnie na opiekę nad osobami starymi i kalekami. Statut zawierał też sformułowania dotyczące opieki nad sierotami. Towarzystwo stosowało również pomoc dla ubogich poza zakładem. Polegała ona na rozdzielaniu zapomóg.

Polska u progu XX wieku charakteryzowała się ogólnym ożywieniem aktywności społecznej i katolickiej. Powstało wiele zgromadzeń zakonnych. Jako

---

<sup>37</sup> Ówczesnymi reformatorami społecznymi byli: Franciszek Jezierski (1740–1791), Paweł Brzostowski (1739–1827), Ignacy Krasicki (1737–1801), Szczęsny Potocki (1783–1805), Ignacy Massalski (1726–1794), Joachim Chreptowicz (1729–1812), Andrzej Zamoyski (1800–1874) oraz król Stanisław August Poniatowski (1732–1790).

jedno z pierwszych powstało Zgromadzenie Sióstr Służebnic Bogurodzicy Dziewicy (1850). Siostry pracowały wśród ludu, otaczając opieką sieroty w zakładanych przez Zgromadzenie ochronkach. Z kolei Zgromadzenie Sióstr Felicjanek (1855) poświęciło się wychowaniu dzieci z rodzin najuboższych, prowadząc dla nich ochronki, szkoły ludowe, sierocińce. Felicjanki prowadziły również domową opiekę nad chorymi nędzaczami. W Krakowie w 1886 r. powstało Zgromadzenie Tercjarzy Brata Alberta założone przez Adama Chmielowskiego (1846–1916, w zakonie brat Albert). Zgromadzenie zajmowało się bezdomnymi, karmiąc ich i organizując noclegi, a także przyuczaniem do pracy i nauką rzemiosła. Schroniska brata Alberta funkcjonują do dnia dzisiejszego.

Żywą w owym czasie okazała się idea rodzinnych domów dziecka. „Rolę inspirującą w podjęciu inicjatywy tworzenia rodzinnych domów dziecka odegrały rozważania teoretyczne i doświadczenia Kazimierza Jeżewskiego (1877–1948). Był on twórcą oryginalnego systemu tzw. Gniazd sierocych, formy pośredniej między domem rodzinnym a rodziną zastępczą, pomiędzy wychowaniem zbiorowym a rodzinnym”.<sup>38</sup>

Na przełomie XIX i XX wieku w polskim społeczeństwie nastąpiło poważne przekształcenie strukturalne, wykształciła się nowa warstwa społeczna – inteligencja. Umocniły i uszlachetniły się zawody wymagające wykształcenia, np. prawnika, nauczyciela czy lekarza. Bohaterem mógł się stać zarówno ten, który walczył za ojczyznę, jak i ten, który w życiu codziennym poświęcał się dla potrzebujących. Ogromne zasługi na tym polu odniósł doktor Henryk Jordan (1842–1907), profesor medycyny i społecznik, założyciel parku na krakowskich Błoniach (1889), który nazwano jego imieniem. Z inicjatywy lekarza, higienisty Stanisława Markiewicza (1839–1911) w roku 1882 zapoczątkowana została akcja kolonii letnich dla ubogich i słabowitych dzieci. Co roku około 3 tys. dzieci wyjeżdżało poza Warszawę, na wieś.

Przemiany społeczne zachodzące pod koniec XIX i na początku XX wieku nie ominęły polskiej wsi. Wyzwolona została aktywność społeczna wśród znacznej części jej mieszkańców. Ci, którzy byli przedmiotem działań społecznych, stali się zdolni do pomocy samym sobie. Aktywność ta najczęściej inspirowana była przez miejscowy dwór, plebanię czy szkołę. Za przykład może posłużyć dorobek galicyjskiej wsi Albigowa, która w owym czasie posiadała kółko rolnicze, szkołę i koło gospodyń wiejskich, szkołę koszykarską, fabrykę dachówek i rurek drenarskich, młyn parowy, kasę Raifeisena, spółkę mleczarską, spółkę drenarską, straż ogniową, szkołę powszechną, czytelnię, pomnik grunwaldzki, sklep kółka rolniczego, cegielnię, Komitet Ligi Pomocy Przemysłowej oraz Drużynę Bartoszwą. W miarę przeobrażeń ekonomicznych i społecznych oraz

---

<sup>38</sup> U. Kusio, *op. cit.*, s. 15.

wraz z procesem industrializacji i urbanizacji wzrastały i zmieniały się potrzeby w dziedzinie pomocy społecznej.

Rozpowszechniły się takie pojęcia, jak „praca socjalna” i „pracownik socjalny”. W tym czasie powstała współczesna definicja pracy socjalnej. Jednym z jej twórców był socjolog Ludwik Krzywicki (1859–1941), który nazywał ją „służbą społeczną” lub „służbą narodową”.

W XX wieku działalność organizacji charytatywnych stała się niewystarczająca. Pojawiło się zapotrzebowanie na profesjonalistów. Pojęcia dobroczynności i filantropii zostały zastąpione terminem *praca socjalna*. Obowiązek opieki nad ludźmi potrzebującymi pomocy w znacznej mierze przejęły gminy oraz powiatowe i wojewódzkie związki komunalne. Dnia 16 sierpnia 1923 roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął ustawę o opiece społecznej.<sup>39</sup> Ludzi potrzebujących opieki i wsparcia umieszczano w zakładach opieki społecznej, gdzie zapewniano im pomoc socjalną i medyczną. W ten sposób objęto opieką starców, inwalidów i osoby kalekie, nieuleczalnie chorych oraz upośledzonych umysłowo.<sup>40</sup> Mimo że zmieniały się warunki społeczno-polityczne, określone na podstawie ustawy z 1923 r. cele i zadania państwa względem potrzebujących jego pomocy przetrwały niemal siedemdziesiąt lat, do czasu uchwalenia przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej nowej ustawy o pomocy społecznej, co miało miejsce 29 listopada 1990 roku.<sup>41</sup>

Funkcjonujące dzisiaj stacjonarne formy pomocy społecznej to: domy pomocy społecznej<sup>42</sup>, placówki opiekuńczo-wychowawcze (w tym: domy dziecka, pogotowia opiekuńcze, placówki resocjalizacyjne) i mieszkania chronione. Spośród stacjonarnych form pomocy najsilniejsze związki z tradycją opieki i pomagania drugiemu człowiekowi występują w domach pomocy społecznej. W działalności tych placówek można znaleźć niektóre elementy charakterystyczne dla dawnych szpitali, hospicjów, przytułków czy alumnatów. Są to przede wszystkim – wspólne zamieszkanie oraz unifikacja organizacji życia codziennego, dokonana w ramach współczesnych uwarunkowań i norm.

#### RYS HISTORYCZNY DOMÓW POMOCY SPOŁECZNEJ W POWIECIE CHEŁMSKIM

Na terenie powiatu chełmskiego funkcjonują trzy domy pomocy społecznej. Są to: Dom Pomocy Społecznej w Chojnie Nowym, Dom Pomocy Społecznej

<sup>39</sup> Dz. U. z 1923 r., nr 92, poz. 726.

<sup>40</sup> W poszczególnych zakładach umieszczano określone kategorie osób, np.: zakład dla upośledzonych umysłowo.

<sup>41</sup> Dz. U. z 1998 r., nr 64, poz. 414.

<sup>42</sup> Funkcjonują na podstawie Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 września 2000 r. w sprawie domów pomocy społecznej (Dz. U. z 2000 r., nr 82, poz. 929).

w Kaniem i Dom Pomocy Społecznej w Nowinach. Placówki te rozpoczęły działalność po II wojnie światowej.

Dom Pomocy Społecznej w Chojnie Nowym przeznaczony jest dla osób przewlekle psychicznie chorych, dysponuje 65 miejscami, zlokalizowany jest we wsi Chojno Nowe. Siedzibą Domu jest XIX-wieczny dwór klasycystyczny, otoczony zabytkowym parkiem. Wieś Chojno Nowe usytuowana jest na skraju subregionu Pagórów Chełmskich, w pobliżu szosy Chełm–Lublin. W roku 1823 Antoni Leopold Węgliński, syn Wojciecha, kasztelana chełmskiego, po wykupieniu gruntów od Józefa Podhoryńskiego i innych drobnych posiadaczy szlacheckich, założył tu folwark wchodzący w skład dóbr Siedliszcze. W miejscu gdzie obecnie wznosi się dwór, była nieduża zagroda szlachecka Karpińskich. W roku 1856 Wojciech Dominik Węgliński, syn Antoniego Leopolda, sprzedał Chojno Nowe Walerianowi Piotrowskiemu. W drodze kupna majątek ten przeszedł w 1870 r. w ręce Romana Dziewickiego. Wówczas też, w miejscu gdzie stał dworek szlachecki Karpińskich, wzniesiona została niewielka rezydencja z murowanym dworem otoczonym ogrodem i sadem. W roku 1909 folwark kupił Mieczysław Beduszyński, a po jego śmierci (1942 r.) ostatnimi właścicielami Chojna były jego dzieci: Jerzy, Maria, Mieczysław, Zofia i Antoni.<sup>43</sup> Po rozparcelowaniu folwarku w 1944 r. dwór był użytkowany przez różne zmieniające się instytucje, by w latach 50. stać się filią szpitala psychiatrycznego w Abramowicach. W roku 1965 przeprowadzono generalny remont obiektu. W roku 1981 placówka przeszła pod zarządek Zespołonego Szpitala Wojewódzkiego w Chełmie, stając się filią oddziału psychiatrycznego. Od stycznia 1994 r. na mocy Zarządzenia nr 32 Wojewody Chełmskiego z dnia 30 listopada 1993 roku utworzony został Dom Pomocy Społecznej w Chojnie Nowym, przeznaczony dla osób przewlekle psychicznie chorych. Dom stał się jednostką organizacyjną pomocy społecznej, podległą Wojewódzkiemu Zespołowi Pomocy Społecznej w Chełmie, który w imieniu wojewody chełmskiego pełnił nad nią nadzór. Stan ten trwał do 31 grudnia 1998 roku. Od 1 stycznia 1999 r. Dom Pomocy Społecznej w Chojnie Nowym jest jednostką organizacyjną powiatu chełmskiego.

Podobnie przedstawia się historia powstania Domu Pomocy Społecznej w Kaniem. Dom ten przeznaczony jest dla osób dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie, dysponuje 65 miejscami. Pałac, będący siedzibą placówki, zlokalizowany jest we wsi Kanie; otoczony jest zabytkowym parkiem, z którym tworzy „zespół pałacowo-parkowy”. Data powstania dóbr kańskich nie jest znana. Prawdopodobne jest to, że już w wieku XVII zarówno wieś, jak i zabudowania dworskie znajdowały się na obecnym miejscu.<sup>44</sup> W II połowie XVII wieku dobra

<sup>43</sup> Por. F. Braniewski, *Siedliszcze i okolice*, Chełm 1983.

<sup>44</sup> Por. Cz. Kielboń, E. Maj, *Dokumentacja ewidencyjna założenia pałacowo-parkowego we wsi Kanie*, Lublin 1989, Pracownia Konserwacji Zabytków.



Kanie należały do rodziny Siennickich. W wyniku podziału majątku pomiędzy braci Samuela i Stefana w 1695 r. Kanie stały się własnością Samuela Siennickiego. W rękach rodziny Siennickich dobra te pozostawały do II połowy wieku XVIII. Następnie po dwukrotnych sprzedażach (1770 i 1783 r.) stały się własnością magnackiej rodziny Rzewuskich. W roku 1839 majątek nabył ks. Adam Woronecki. W roku 1862 Kanie odziedziczył Henryk Korybut Woronecki, a w 1874 r. – Mieczysław Woronecki. W czasach Woroneckich powstał wolno stojący budynek oranżerii na południowo-zachodnim skraju parku oraz wyspa z altaną na stawie, połączona z brzegiem mostkiem. Wtedy też ustawiono w parku figurę Matki Boskiej Łaskawej. W latach 1899–1906 właścicielem dóbr był Mieczysław Leon Przasnowski, a w latach 1906–1909 – Mieczysław Kiciński, zaś po roku 1909 – Bolesław Rakowski. Ostatnimi przedwojennymi właścicielami dóbr była rodzina Woyciechowskich – Franciszek Ksawery i jego syn Włodzimierz. W roku 1944 na mocy dekretu o reformie rolnej majątek Kanie przeszedł na własność Skarbu Państwa. W roku 1949 przeprowadzono remont dworu i adoptowano go na potrzeby Państwowego Domu Pomocy Społecznej dla Upośledzonych. W latach 1991–1998 Dom Pomocy Społecznej w Kaniem, jak już wspomniano, stał się jednostką organizacyjną pomocy społecznej, podległą wojewodzie chełmskiemu, w imieniu którego nadzór nad nim sprawował Wojewódzki Zespół Pomocy Społecznej w Chełmie. W wyniku reformy administracyjnej od 1 stycznia 1999 r. Dom Pomocy Społecznej w Kaniem, co już zostało podkreślone, jest jednostką organizacyjną powiatu chełmskiego.

Nieco odmiennie przedstawia się historia Domu Pomocy Społecznej w Nowinach.<sup>45</sup> Dom przeznaczony jest dla osób starych oraz osób dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie. Dysponuje 270 miejscami, z czego dla osób starych przeznaczonych jest 140 miejsc, a dla osób dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie 130. Fundatorem domu był dominikanin brat Stanisław Szalast (1907–1987), który za własne środki zakupił w Nowinach, odległych o 10 km na północ od Chełma, grunt wraz z budynkiem, by następnie z datków społecznych przystosować obiekt do potrzeb pomocy. W ostatnią niedzielę października 1934 r. podczas uroczystości poświęconych Chrystusowi Królowi odbyło się otwarcie i poświęcenie Zakładu Opieki w Nowinach. Początkowo obiekt przeznaczony był dla 40 osób, w tym chorych bezdomnych oraz starych. Dom utrzymywany był z datków oraz prowadzonego niewielkiego gospodarstwa rolnego. Po wojnie Zakład został włączony do działalności Zrzeszenia Katolików „Caritas” Zarząd Główny w Warszawie. Administrację przejęły siostry zakonne ze Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Bogurodzicy Dziewicy Niepokalanie Poczętej z Domem Generalnym w Dębicy. W dniu 30 maja 1966 r. na prośbę brata

---

<sup>45</sup> Por. Z. Oszust, *Funkcjonowanie domów pomocy społecznej na Podstawie Domu Pomocy Społecznej w Nowinach*, Chełm 2001.

Szalasta Dom otrzymał błogosławieństwo Papieża Pawła VI. Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XX w. to okres rozbudowy zakładu. Wzniesiony został pawilon mieszkalny z kotłownią oraz oczyszczalnia ścieków. W wyniku umowy z dnia 7 listopada 1990 roku Dom został przyjęty od Zrzeszenia „Caritas” przez wojewodę chełmskiego. W tym okresie w trakcie realizacji był następny budynek z przeznaczeniem na hotel dla siostr. Potrzeba środowiska spowodowała adaptację tego budynku na dom dla osób starszych. Budowa obiektu zakończona została w styczniu 1993 roku. Pierwsze mieszkanki przybyły w dniu 6 maja 1993 roku z Domu Pomocy Społecznej w Różance. 22 lipca 1993 roku nastąpiło uroczyste otwarcie pawilonu zwanego Domem Rencisty. Podobnie jak Domy Pomocy Społecznej w Chojnie Nowym i Kaniem, Dom Pomocy Społecznej w Nowinach, na podstawie przepisów reformujących administrację publiczną<sup>46</sup>, stał się z mocy prawa jednostką organizacyjną powiatu chełmskiego.

Współczesne standardy usług świadczonych przez domy pomocy społecznej<sup>47</sup> opracowano z uwzględnieniem doświadczeń wynikających z funkcjonowania stacjonarnych form opieki. Jak dawniej tak i dzisiaj podstawowym celem ich działalności jest pomoc osobom niepełnosprawnym z racji choroby lub wieku, osobom samotnym i opuszczonym oraz wszystkim tym, którzy nie znajdują oparcia w rodzinie czy też w środowisku lokalnym.

#### LITERATURA

- Bois J. P., *Historia starości, od Montaigne'a do pierwszych emerytur*, Warszawa 1996.  
Bursz-Konopka H., *Historia pomocy społecznej w Polsce*, [w:] *Pomoc społeczna w Polsce*, cz. 2, pod red. J. Staręgi-Piasek, Warszawa 1985.  
Geremek B., *Litość i szubienica*, Warszawa 1989.  
Góra W. A., *Początki pracy socjalnej w świecie*, „Praca Socjalna” 1988, nr 4.  
Góra W. A., *Tradycje opieki i pomocy społecznej w Polsce*, „Praca Socjalna” 1989, nr 2.  
Hart M. H., *100 postaci, które miały największy wpływ na dzieje ludzkości*, Warszawa 1996.  
Kamiński A., *Funkcje pedagogiki społecznej*, „Praca Socjalna i Kulturalna” 1978, Warszawa.

---

<sup>46</sup> Ustawa z dnia 13 października 1998 r. – przepisy wprowadzające ustawy reformujące administrację publiczną (Dz. U., nr 133, poz. 872), Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku ze zmianą ustrojową państwa (Dz. U., nr 106, poz. 668), Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 listopada 1998 r. w sprawie określenia wykazu instytucji i jednostek podległych lub podporządkowanych właściwym ministrom i centralnym organom administracji rządowej albo przez nich nadzorowanych, przekazywanych określonym jednostkom samorządu terytorialnego (Dz. U., nr 147, poz. 965).

<sup>47</sup> Załącznik nr 1 do Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 września 2000 r. w sprawie domów pomocy społecznej (Dz. U., nr 82, poz. 929).

- Kępski Cz., *Towarzystwa dobroczynności w Królestwie Polskim (1815 – 1914)*, Lublin 1993.
- Kusio U., *Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze*, Lublin 1998.
- Marciniak Z., *Zarys historii wychowania*, Warszawa 1978.
- Modrzewski A. F., *O naprawie Rzeczypospolitej*, Warszawa 1914.
- Nurowski E., *Surdopedagogika polska – zarys historyczny*, Warszawa 1985.
- Oleszczyńska A., *Z historii pomocy społecznej oraz kształcenia pracowników społecznych*, „Opiekun Społeczny” 1983, nr 1–2, Warszawa.
- Radwan-Pragłowski J., Frysztacki K., *Społeczne dzieje pomocy człowiekowi od filantropii greckiej do pracy społecznej*, Katowice 1998.
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 1983.
- Strzeszowski Cz., *Katolicka nauka społeczna*, Warszawa. 1985.

### SUMMARY

The need to help other people stems from human charity. It has existed from the beginnings of humankind and is found everywhere and always where there is affluence and poverty. Help to other people was provided by individual philanthropists and by organized social groups with an institutional nature such as the Church, towns, orders, fraternities, guilds, leagues and others. The State also provided assistance to the needy. The forms of stationary assistance to people started in the Early Middle Ages with the hospital orders that operated in the Holy Land.

The history of Polish forms of stationary assistance to people dates back to the early twelfth century. Of special significance to the existence of forms of stationary assistance to the indigent people was the “holy exchange” implemented in the form of donations by the affluent of their property to found hospitals and poor-houses in exchange for salvation and a place in Heaven. It was not until the nineteenth century that the then forms of care developed that were close to the present-day ones. A significant role in the establishment and development of various institutions of social assistance was played by state legislation, starting from the British “poor” law of 1601 to the Polish law on social assistance of 1923 or the present law on social assistance of 1990. On the basis of these statutes the early hospitals and subsequent social care centres – now social assistance centres – operated.

The historical analysis of the institution of social assistance demonstrates that little has changed regarding the principles of rendering assistance to the needy. Both formerly and today the principal goal of stationary forms of social assistance is the care of and aid to handicapped people because of illness or age, to destitute people and to all those who cannot find support in their families or in local communities.



*Socjologia zdrowia  
i opieki zdrowotnej*